

IK LEEF ALTIJD

Jean d'Ormesson

Ik leef altijd

Vertaald uit het Frans door Johan Op de Beeck

Horizon

VOORWOORD

‘Het verleden boeit me niet erg’, zo vertelde Jean d’Ormesson een jaar voor hij dit boek schreef. ‘Wat mij altijd heeft geboeid, is de toekomst. Het verleden is bijzonder nuttig om aan de toekomst te werken en de toekomst is de vrucht van het verleden, maar het allerbelangrijkste blijft de toekomst. Ik verkies het genie boven het talent, ik verkies de verbeelding boven de herinnering en ik verkies de toekomst boven het verleden’. Meteen moge duidelijk zijn dat de schrijver van de geschiedenisroman die u in de volgende bladzijden te wachten staat, geen eendimensionale figuur noch een eenvoudige ziel is. Jean graaf d’Ormesson was een van Frankrijks topintellectuelen, ‘un homme d’esprit’ zoals men daar zegt. Als telg van een oude, adellijke familie werd hij opgeleid in het prestigieuze Collège Henri IV te Parijs. Een rijkgevulde carrière volgde, met het voorzitterschap van de UNESCO en de algemene leiding van de conservatieve krant *Le Figaro* als hoogtepunten. Een Gaullist en tegelijk een overtuigd Europeaan, rechts maar vaak ook links, een bourgeois en een lastige luis in de pels van machthebbers allerhande. Een behoudsgezinde, die echter het eeuwige ritme van de vooruitgang verkoos boven verzuring en verstarring. Tegenstrijdigheden die hem typeren en die, wat mij betreft, niet zozeer op onstandvastigheid dan wel op grote morele integriteit wijzen. Als briljant verteller en begiftigd met de zeldzame gave om moeilijke aangelegenheden zoals geschiedenis en filosofie uit-

gelegd te krijgen op een verfijnde maar tevens verstaanbare wijze, werd hij dan ook een bekende Fransman en was een graag geziene gast in tv-programma's, die hij kleurde met voorname elegantie en nederige scherpzinnigheid. De vedette van het intellect. Of het intellect van een vedette. Het maakte deel uit van zijn aristocratische charme en zijn onmiskenbare charisma.

Maar vooral zijn schrijfkunst boeide. Zelden zijn zulke beklijvende overpeinzingen over leven en dood, God – 'Ik weet niet of hij bestaat, maar ik hoop het ten zeerste' – de kosmos en ons aller eindigheid te boek gesteld. Iets meer dan veertig heeft hij er geschreven. Hij was wellicht een gelovig mens, maar nooit heeft hij gehoorzaamd aan de drang om dat geloof op te dringen aan anderen. Sceptis en twijfel – de essentie van de Verlichting – zijn bij hem even aanwezig als de aanname van het goddelijke. Hoe groot d'Ormesson wel was, moge blijken uit het eerbetoon dat die andere grote Fransman, François Mitterrand, hem bracht toen hij na tien jaar presidentschap de macht aan zijn opvolger Jacques Chirac overdroeg. Twee uur voor dat geschiedde, ontving president Mitterrand nog een allerlaatste gast op het Élysée: het was Jean d'Ormesson. Een statement, dat veel zegt over de linkse Mitterrand, die soms best rechts kon zijn, en de rechtse d'Ormesson, die soms best links kon zijn: ze konden zich verheffen boven het gekakel en het gekonkel. Eigenschappen die meer dan ooit beantwoorden aan de behoefte van de tijd. Wat mensen als Mitterrand waardeerden in d'Ormesson was ook zijn bijzondere gevoel voor humor, dat vaak ironiseerde, knipoogde naar de intimi, nooit kwaadaardig en steeds innemend was. Zoals het citaat aan het begin van dit voorwoord. En zoals de titel van dit boek: 'Et moi, je vis toujours'.

Ik leef nog altijd? Ik leef voor altijd? Ik leef maar door? Onze vertaling luidt: Ik leef altijd. 'Traduire, c'est trahir' zo schreef de re-

naissancedichter Joachim du Bellay al. Wat d'Ormesson eigenlijk bedoelt met zijn opschrift, kunt u daarom het best zelf ontdekken. D'Ormessons eerste knipooeg zit al meteen in deze enigmatische titel vervat. Het betreft hier namelijk een frase uit een oud Frans chanson, *Le Juif errant*. De wandelende jood is voor d'Ormesson een oude bekende. Zoals zijn trouwe lezers weten, duikt hij op in een aantal van zijn vroegere boeken. Met zo'n verwijzing kan het niet anders dan dat de auteur in de schoenen stapt van deze legendarische figuur, die gedoemd is tot een eeuwig leven, dat slechts uit zoeken en dolen bestaat. Maar er is ook een bijzonder positieve eigenschap aan verbonden: de eeuwige wandelaar is aanwezig in de universele geschiedenis, duikt overal op, is getuige van alle grote gebeurtenissen en geeft er zijn commentaar op. Dat is precies wat dit boek behelst: een roman waarvan de ik-figuur niets minder dan de Geschiedenis zelf is. De ene keer bevindt hij zich in het door de Mongolen verwoestte Bagdad, dan weer in het Florence van de Medici of het Athene van Plato. Hij vaart mee op de karvelen van Columbus of treedt in de voetsporen van Napoleon in de schaduw van de piramides. Hij is de dienstmaagd die Molières glas volschenkt en hij is de moordenaar van Archimedes. Zo wordt de verbinding aangegaan met duizenden jaren geschiedenis. Ze vliegen voorbij. Een encyclopedische kennis wordt daarbij afgewisseld met gevatte commentaren en pinkoogjes naar de geïnformeerde lezer. Wanneer hij zich bijvoorbeeld afvraagt hoe de geschiedenis zou zijn verlopen mocht de Franse koning Lodewijk XVI tijdens zijn proces in de Conventie van 1793 wat meer steun gekregen hebben, vernoemt hij de republikein Louis-Michel Lepeletier de Saint-Fargeau als een van de mogelijke steunpilaren, die het echter schromelijk liet afweten. Laat dat nu net een van d'Ormessons illustere voorouders zijn. Men moet het maar weten. D'Ormesson zal het worst wezen indien u het niet weet. Hij rekent op onze bereidheid om te leren en te lezen, de handvaten te grijpen die hij aanreikt. Woordspelingen en intellectuele grapjes, *tongue-in-cheek*

bijna. Wie ze begrijpt, bewondert hem; wie niet mee is, begrijpt dat men zijn parate kennis moet bijspijkeren. Wat ik dan ook vaak heb gedaan. D'Ormesson is eclecticisch in zijn aanpak. Nooit verwijlt hij lang bij gebeurtenissen en personages. Namen en feiten worden als rotjes in de rondte gestrooid. Het duizelt de lezer voor de ogen. Maar telkens gebeurt dat op zo'n intrigerende wijze, dat men niet anders kan dan de blinde vlekken in de eigen kennis te willen opvullen en uit te vissen wat d'Ormesson weet, wat u niet weet. Het is van de vele charmes van dit boek en ik hoop dat ze ook u zullen bekoren.

Maar het boek is ook een soort testament. Hoe ironisch toch, dat het laatste werk van Jean d'Ormesson een titel draagt die verbonden maar ook in strijd lijkt met de laatste levensfase van de schrijver, die de dood al een tijdje in het vooruitzicht had op het ogenblik dat hij 'Et moi, je vis toujours' koos als titel van het boek dat uiteindelijk vijf weken na zijn dood op 5 december 2017 zijn publiek zou bereiken. 92 is hij geworden. Maar misschien leeft hij inderdaad nog altijd, in zijn boeken, in ons, en op zijn minst in mij. Een eer was het om deze door de wol geverfde, intelligente en integere schrijver te mogen vertalen naar het Nederlands. 'We zullen allen sterven', zo zei hij ooit. 'Maar we zullen niet samen sterven. Iets van ons zal achterblijven als een spoor van licht dat de aandacht van volgende generaties zal vestigen op alles wat groots is in onze arbeid en onze verbeelding. Meer nog dan de ruïnes van paleizen en verminkte standbeelden zal het menselijke geheugen verlicht worden door de inspanningen van de geest om zich te verheffen boven het alledaagse, door de lach en de verschrikking, door metafysische overpeinzingen, door de schoonheid en door het schitteren van ideeën'.

Jean d'Ormesson stierf vierentwintig uur voor Johnny Hallyday. 'De slechtste timing om te sterven is doodgaan tezamen met een

popidool, want dan sterft u zonder dat iemand het merkt', zo had hij enkele jaren voordien in een van zijn vooruitziende buien gezegd. Daarin heeft hij zich vergist. De miljoenen die Hallyday kwamen groeten, zijn inderdaad niet opgedaagd voor d'Ormesson. Maar alle Franse tv-journaals wijdden wel hun bijna integrale zendtijd aan zijn heengaan. De vox populi in de Franse straten werd gesmoord door ontroerde tranen. D'Ormessons begrafenisplechtigheid vond plaats in de basiliek van Les Invalides, waar Napoleon begraven ligt, in aanwezigheid van de voormalige presidenten Sarkozy, Hollande en Valéry Giscard d'Estaing. Vrijwel de complete Franse regering was er, net als hun chef, president Macron. Die legde een potlood op de kist en zei: 'Hij was een antigif tegen de grijsheid van het bestaan'. Zo ook dit boek.

Johan Op de Beeck

(27 april 2018)

De menswording door de eeuwen heen dient beschouwd te worden als betref het de evolutie van een enkel mens die onophoudelijk verder leeft en voortdurend bijleert.

PASCAL

Niets menselijks is mij vreemd, van het hoogste tot het laagste...
Elke naam uit de geschiedenis schuilt in mij.

NIETSCHZE

Ja, ik ben het, mijn kinderen,
Ik, de wandelende jood...
Dood gaat iedereen, op tijd
En ik, ik leef altijd

ANONIEM

DE MEESTER VAN HET VUUR EN DE WOLFMAN

Een eeuwigheid verwijlde ik in het donkere woud. Haast alleen was ik. Buren waren er nauwelijks, vrienden al helemaal niet. Ouders heb ik eigenlijk niet gehad. Mijn moeder heeft me gezoogd maar haar kennen was me niet vergund. Vader was er nooit. Die trok eropuit, liep de vrouwen achterna, voerde strijd en jaagde. Ook hij verdween al vroeg uit mijn leven. Hij was toen twintig, zo verbeeld ik me, al kan het ook vijfentwintig geweest zijn. Wie zal het zeggen? In elk geval is de mythe van de vaderfiguur mij onbekend. Mijn familie was weinig talrijk. Niemand bij wie ik mijn hart kon uitstorten. Spreken deed ik slechts wanneer ik pijn voelde, honger of dorst leed of een verlangen koesterde. Een woordenschat bezat ik nauwelijks. Naar wat ik me kan herinneren van mijn verre kindertijd, koesterde ik toen geen gedachte die naam waardig. Alleen overleven hield me bezig. Ik klampte me vast aan het leven, dat ik alleen maar kan omschrijven als hard. In een ongerepte natuur waarin geen sprake was van steden of fabrieken, noch van dat schitterende, ingewikkelde en verdorven fenomeen dat u als beschaving zou bestempelen, slaagde ik erin om mijn mannetje te staan. Ik was handig en sterk. Ik speelde graag. Ik klauterde in bomen in wier kruinen ik hutten bouwde.

Een oom of een grootvader die er met zijn dertig of vijfen-

dertig jaar al stokoud uitzag, die zonder twijfel van mijn moeder had gehouden en die mij misschien wel verwekt had, nam me in bescherming. Een jaar of twee later overleed hij op heel hoge leeftijd. Hij was het die me eten verschafte. Fruit, dadels, vis gevangen in een meer of een rivier, restjes van gazelle vlees die de hyena's hadden versmaad. Hij was het ook die me beschermde. Tegen buffels, neushoorns, krokodillen en leeuwen. Slangen boezemden me angst in. Hij had er eentje bemachtigd, voederde hem met vliegen en insecten en leerde hem dansen op zijn fluittonen. Fluiten deed hij als de beste. Al zijn gevoelens en angsten kon hij ermee uitdrukken. Een vrolijke kerel, eigenlijk. Hij sliep onder een overhangende rots in de grot waar hij me had gevonden. Ik hield van hem.

Haarscherp kan ik me nog mijn eerste emotie als kind voor de geest halen. Ik sliep veel. En graag eigenlijk. Als de dag zich terugtrok, deed ik dat ook. In de grot. En als de dag weer opdaagde, deed ik het ook. Op een zekere nacht ontwaakte ik. Waarom dat precies gebeurde, weet ik niet meer, al was het allicht uit nieuwsgierigheid (ik was toen al nieuwsgierig) of misschien omdat een nare droom me had gewekt. Geruisloos sloop ik de grot uit. Buiten wachtte de totale duisternis. Gehuld in een gazellen- of jakhalzenvel ging ik op de grond zitten, de ogen wijd opengesperd. Plots ontwaarde ik ver weg, in het hart van het bos, een gloed. Het leek alsof de zon met een razende snelheid opkwam. Ik slaakte een kreet. Snel begreep ik dat geheimzinnige krachten zich in de hemel aan het werk hadden gesteld.

Een nog grotere verrassing, ja zelfs een ontsteltenis overviel me even later. Rho – hij noemde mij Rha en ik hem Rho, waarom weet ik niet – nam me 's avonds vaak mee op jacht. De nacht was al ingetreden. Het was warm en alles was rustig. De sterren fonkelde. Geen wolkje aan de hemel. Je kon een speld horen vallen. De vogels zwegen. Af en toe konden we heel in de verte gegrom of een heimelijk geritsel in het hoge gras waarnemen. De maan was vol.

Ik voelde me goed. Een eigenaardige gewaarwording welde in me op, een ervaring die meer behelsde dan de bevrediging van mijn organen en de soepelheid van mijn bewegingen: dit was gelukkig zijn. Tot plotseling en zonder waarschuwing de maan leek te worden opgesnapt door een onzichtbare draak die, nadat hij zich in haar zijde had vastgebeten, zich met afschrikwekkende traagheid een weg naar het centrum vrat. Ik keek Rho aan. Hij beefde. Ontzet wierpen we ons op ter aarde. Alles werd donker. Alsof er een nacht binnen de nacht was ingetreden. Wij waren idioten noch angsthazen. Rho was moedig en zeer intelligent. Hij aanschouwde de wereld en begreep hem. Hij klappertandde. Hij trok me tegen zich aan. Toen de maan verdwenen was, kon om het even wat gebeuren. Ook het verschrikkelijkste. Dat de zon de volgende dag nog zou opkomen, leek ons onwaarschijnlijk. Terug in de grot, verschool ik me tijdens wat restte van de nacht in de armen van Rho. Ik vraag me af of hij daar niet een beetje misbruik van gemaakt heeft, al kan ik er me niets van herinneren. 's Ochtends zagen we de dageraad. Rho heeft toen de aarde gekust, klauwde in het stof, wierp het over zijn haar en bracht verwarde klanken uit.

Nauwelijks enkele maantijden later, ik was nog steeds zeer jong, kende ik een derde, nog opwindendere ervaring. Het was koud. Rho had twijgjes en droge gewassen verzameld en hij raapte een paar houtspaanders op van een oude boom die door de bliksem was geveld. Op een grote, platte steen richtte hij met dit alles een wankele piramide op die aan de basis een opening vertoonde. Hij nam een vuursteen in elke hand en begon ze hard tegen elkaar aan te wrijven met een takje tussen beide in geprangd. Het was lang wachten op wat komen zou. Maar eensklaps sprongen er vonken van de silexstenen en vatte het takje vuur. IJlins wierp Rho het in de opening van de piramide. Spoedig voelden we ons door warmte omgeven. Onder het goedkeurende gegrom en de vreugdekreten van de talrijke omstaanders, ik denk een half dozijn of misschien wel een tiental, schoten de vlammen naar de hemel.

Het was niet voor het eerst dat ik zag wat vuur vermocht. Als gevolg van wat zonder twijfel een bliksem maar misschien ook een geheimzinnige en boosaardige macht was geweest, had ik voordien al gezien hoe een heel bos in een vuurzee was herschapen. Ik wist dat het vuur kan verwarmen, verlichten maar ook verbranden en vernietigen, zoals een mens die aan het dansen gaat en bezeten is door krachten die ons ver overstijgen. Maar nooit had ik een meer opzienbarende gebeurtenis meegemaakt dan deze: hoe vuur kon ontstaan uit de handen van een mens die op mij leek en die zich de vlammen ten dienste kon maken. Vanaf dat moment noemden we Rho de Meester van het vuur.

Ik durf te stellen dat heel die vurige aangelegenheid gevolgen kende waar we helemaal niet op bedacht waren. Men heeft mij vaak beschuldigd van overdrijvingen wanneer ik Rho en zijn avonturen in herinnering bracht. Daar ben ik het niet mee eens. De beheersing van het vuur zou de wereld veranderen. En hem ook ingewikkelder maken. Geleidelijk aan zou de oorlog om het vuur ons tegen elkaar opzetten. Men wilde elkaar de heilige vlam afhandig maken en haar voor eigen doeleinden gebruiken. Toen ik kind was, waren de vier voornaamste redenen tot conflict water, voedsel, vuur en vrouwen. Aan feiten, herinneringen en anekdotes geen gebrek wat dit betreft. Ja, natuurlijk, mensen waarderen en cultiveren ideeën, overtuigingen, gevoelens en passies. Of ze doen tenminste alsof. Maar ze kunnen ook zonder. Zonder eten en drinken echter kunnen ze niet, of ze gaan dood. Wat mijn leven aanvankelijk helemaal in beslag nam, was drank en voedsel. Over vrouwen kunnen we het later nog wel een keer hebben. Want vanaf het prille begin van mijn lange bestaan hebben ze steeds de voornaamste plaats in mijn leven ingenomen. Laten we hen niet uit het oog verliezen. We zullen hen voortdurend op ons pad aantreffen.

Er was nog een andere aangelegenheid die me in die moeilijke en glorierijke dagen van mijn verste oorsprong heeft beziggehouden.

den. Ik heb het over kleding en vooral over werktuigen. Aanvankelijk droegen we kledingstukken om ons te beschermen tegen de kou. Maar al snel dook naast de barre noodzaak ook de wens op om geriefelijk gekleed te zijn, zich te onderscheiden, bekoorlijk te ogen en ijdel te zijn. Het staat me niet voor ogen op welk ogenblik ik heb besloten om mijn genitaliën te bedekken. Rho deed niets liever dan de zijne tonen. Misschien uit vrees een vergelijking niet te kunnen doorstaan, was ik terughoudender. Uiteraard wisten we dat het belangrijk was om ons lichaam te verzorgen. De manier waarop dat moest gebeuren, was geen onderwerp van diepe gedachten. Onze kleding bestond grotendeels uit dierenhuiden. Het was niet verboden die te versieren met bloemen, pluimen of handbewerkte sluitspelden. Maar niets van dit alles betreft de kern van de zaak.

De kern van de zaak was ons gereedschap. Het was schaars. Rho had al een respectabel aantal werktuigen in zijn bezit die hij eigenhandig had vervaardigd. Handen waren in mijn kindertijd uiterst belangrijk. We beschikten over armen en benen waarmee we ons konden voortbewegen en staande houden. We hadden een hoofd, een hart, een buik waarin zich gedachten en passies begonnen te roeren. Maar bovenal hadden we twee handen. Evenveel en zelfs meer dan hoofd en benen, kroonden onze handen ons tot koning van de schepping. Ze maakten werktuigen.

Werktuigen beheersten ons bestaan. Om te kunnen overleven moest er gejaagd, gevestigd, gesneden en gehakt worden. Sommige werktuigen waarvan het maken al veel inspanning had gevergd, waren onontbeerlijk om er andere en nog betere mee te kunnen vervaardigen. Voor jacht en visvangst waren pijlen, speren en netten nodig, waarvoor weer andere en ingewikkeldere werktuigen benodigd waren. Om te kunnen overleven moesten we wapens hebben en dus weer ander gereedschap. Werktuig na werktuig ontstond, en dan weer een nieuw. Allemaal waren ze van levensbelang. Ze maakten van hun bezitter een trots man. Rho koesterde

de zijne en behandelde ze met iets wat op eerbetoon leek. De aarde, het water, de lucht, het licht waren van iedereen – of toch tenminste van hen die er raad mee wisten ten bate van de jacht, de visvangst in rivieren en meren, of voor het maken van vuur. Onze eigendommen, die geen weet hadden van de hedendaagse economische wetten, beperkten zich tot enkele dierenhuiden en een aantal werktuigen die we samen met onze roedels met ons meenamen tijdens onze lange tochten.

Die reizen ondernamen we om diverse redenen: vaak putten we de plaatselijke voedselbronnen helemaal uit, raakten we verveeld door de routine, werden we nieuwsgierig naar het andere, waardoor we steeds meer droomden van stoutmoediger ondernemingen. Maar er was ook de vrees voor meedogenloze vijanden die ons op de vlucht deed slaan en daarbij hoorden ook het klimaat en dus het milieu.

Het klimaat veranderde. Traag. Maar het veranderde. In mijn jeugd leefden we niet lang genoeg om daar de concrete gevolgen van te ondervinden. Maar vaststaat dat het een van onze grote bekommernissen was. Misschien omdat wij schepsels waren die duistere herinneringen aan hun verleden bewaren en die 's avonds op ons plekje naast het vuur steeds opnieuw dromen van iets anders en de legendes van de vorige generaties koesteren.

Ik was niet langer een kind dat onmachtig was om zijn lot in eigen handen te nemen. Rho, de Meester van het vuur, die ik zo had liefgehad, was niet meer. Ik trad in zijn plaats. Ik raakte zelfverzekerder. Ik sprak meer vrijuit. Ideeën nestelden zich in mijn hoofd. En woorden om ze te vertolken. 's Ochtends, voor de jacht begon, of 's avonds na mijn thuiskomst, ontdekte ik een nieuwe bezigheid. Om de kwade geesten te bezweren, tekende ik op de wanden van onze grot kleine afbeeldingen van alles wat me nauw aan het hart lag: bomen, dieren, dromen ook wel, de zon of de maan, handen, het beeld van Rho zoals ik me hem herinnerde. Mijn gelijken vonden me belachelijk of bekeken me met argwaan

in de ogen. Maar sommigen vertelden me dat ze het mooi vonden.

Wolven hadden me altijd al geïnteresseerd. Ik voelde me evenzeer tot hen aangetrokken als dat ik bang voor ze was. Geduldig had ik met sommige onder hen een haast vriendschappelijke band weten op te bouwen. Eén wolf in het bijzonder raakte gehecht aan mij. Vaak verdween hij voor een tijdje. Steeds keerde hij terug, soms helemaal onder het bloed. Ik zag hem om me heen cirkelen. Op een dag kwam ik ertoe om hem aan te raken. Hij beet me niet. Uiteindelijk vergezelde hij me op verschillende tochten en volgde me als een schaduw. Dezelfde toenadering zocht ik met een krokodil en enkele vogels die ik met fruit of graantjes trachtte te lokken. Telkens mislukte dat. De wolf daarentegen werd mijn gezelschapsdier. Het leverde me een bijnaam op: de wolfman.

Aan de meest aandachtigen onder ons trachtte ik de krachttoeren van mijn oude meester uit te leggen net zoals ik hun trachtte te vertellen over de blik die hij me had gegund in een ver verleden waarvan nog slechts schimmige flarden overbleven in de vorm van wat we herinneringen begonnen te noemen. Gisteren was het woud uitgestrekter en dichter. Gisteren was er overal water. Gisteren voelde de zon minder heet aan. Gisteren was de grond minder dor. Stukje bij beetje was de wereld om ons heen minder groen geworden en leek hij meer oker en geelachtig gekleurd te raken. Planten, takken en bladeren aan de bomen vergingen tot stof. Onze oudsten schudden het hoofd: vroeger was het beter. U weet wat geruchten zijn. Eén gerucht in het bijzonder verspreidde zich. Gisteren of eergisteren had het zo hard geregend dat de aarde overspoeld raakte, waarna rampen en overvloed volgden. En vervolgens werd de aarde, dezelfde aarde waar alles voortdurend in verandering leek, geplaagd door droogte.

Sinds onheuglijke tijden waren al talloos velen weggegaan. Ze waren verdwenen. Nooit zijn ze weergekeerd. Niets hebben we nog van hen vernomen. We werden verteerd door het verlangen om hen te volgen en op onze beurt te vertrekken.

De sfeer werd bitsiger. Dat kwam omdat we minder geïsoleerd leefden. Reizigers uit verre streken kwamen ons opzoeken. Begrijpen konden we ze nauwelijks. Ik ben geneigd om te geloven dat hierin voor de kinderen een belangrijke taak was weggelegd. Toen ik zelf nog een klein kind was, hadden alleen de ouderen het voor het zeggen. Zij die nog niet dood waren. Schaarse overlevenden, die de meeste ervaringen en de meeste herinneringen in zich droegen. De lui die van elders kwamen en ons pad kruisten, die niet op ons leken en ons angst inboezemden, hebben we aanvankelijk gedood. Af en toe ook opgegeten. Soms geofferd aan de geheimzinnige machten die ons de zon, de maan, de dag en de nacht, een goede gezondheid, een geslaagde jacht of visvangst schonken. Niet weinig bloed is er toen gevloeid. Sommigen van die vreemdelingen van wie we ons afvroegen of het wel echte mensen waren, hebben we in leven gelaten. We gelastten hun met taken die we zelf niet meer wilden uitvoeren. Ze gingen water, hout of kruiden halen, over steeds langere afstanden. Onze gelijken waren ze geenszins. Maar ze kregen kinderen. Die hebben we in leven gelaten. Die kinderen en de onze konden beter met elkaar opschieten dan de ouderen en de volwassenen. Via hen kregen we verbazingwekkende verhalen te horen over oorden die zich ver voorbij het bedreigde woud en de verdorde velden bevonden. Oorden waar de magische krachten van zon en regen elkaar goed leken te begrijpen.

Daarginds in de verre verte bevonden zich bossen zoals de onze. Ook waren er meren en stromen. Sommige watergebieden waren zo uitgestrekt dat het onmogelijk was om ze over te steken en zij die dat geprobeerd hadden, waren nooit meer teruggekeerd. Gewassen bloeiden moeiteloos in deze prachtige streken, waar zich uit steen en hout opgetrokken bouwsels oprichtten die men huizen noemde en die soms zo groot waren dat ze de nazaten van goden en godinnen konden herbergen. Die werden koning en koningin genoemd en hun woonst werd aangeduid als: het paleis. In de verbeelding van de mijnen begon dit morgenland fabelachtige

proporties aan te nemen. In het gebied waar wij ons ophielden, werd het leven met de dag moeizamer. We werden bij de keel gegrepen door de onweerstaanbare drang om te onderzoeken of het gras elders groener was.

We vertrokken. We waren met velen en reisden af in opeenvolgende golven. Ik ben met de mijnen vertrokken om nooit meer weer te keren. Nooit zouden we nog naar ons verleden terugkijken. We droomden vooruit. Ik was ouder geworden. Ik keek om me heen. Ik herinnerde me Rho, maar hij was dood. Ik dacht na. Ik sprak steeds vlotter. Woorden waren me lief. De wereld was mooi. En er lag iets in het verschiet wat ik wilde ontdekken, iets wat anders zou zijn dan mijn oerwoud en de bomen die ik beklom. We waren op weg.

Lange tijd had ik me verplaatst van beneden naar boven en van boven naar beneden. Nu liep ik recht voor me uit, het hoofd in de wind, vol ongeduld en nieuwsgierigheid. Onophoudelijk richtte de zon zich op voor ons. Verrukt en in bewondering ontdekte ik een nieuwe wereld waarvan ik het bestaan nooit had kunnen vermoeden: de wereld van volkeren, talen, steden, godsdiensten, filosofen en koningen.

OVER STEDEN EN GODEN

Na dagen, maanden, jaren, eeuwen, misschien millennia van trektochten, waren we aangekomen aan de oevers van een stroom die ons onmetelijk toescheen. Men noemde hem de Nijl. Aan zijn oevers verhieven zich grote steden. Schijnbaar goedgeklede en gevoede mannen en vrouwen verdrongen zich in de meest bevolkte en de mooiste onder hen. Deze stad was gekend onder verschillende namen met een weerklank die even glorieus als indrukwekkend was en die zich tot heinde en verre verbreidde. Thebe, zo noemde deze stad zichzelf. Ze was beroemd geworden dankzij de tempels die ze aan haar goden had opgedragen. Men vertelde dat Thebe bereikbaar was langs wel honderd verschillende poorten. Op het grondgebied van Thebe met de honderd poorten was een geheel van religieuze gebouwen opgetrokken ter ere van de god Amon, door de mensen uit de streek ook wel Karnak genoemd. Later – de tijd vloog pijlsnel heen – zouden anderen de antieke stad benoemen als Luxor.

Rijkdom was wat de Nijl zou schenken aan de oeverbewoners, die men Egyptenaren noemde. Aan de oevers van de stroom kwam een verrassende activiteit tot stand: de landbouw. Die ritmeerde het bestaan van een groot deel van de bevolking en zorgde voor welvaart. In de straten van Thebe, die versierd waren met gigantische stenen beelden van leeuwen met vrouwenhoofden die men sfinx noemde, liep de menigte zo dik dat het mij duizelde in het

hoofd. Boeren, arbeiders, kunsthandwerkers, soldaten, priesters, zeelui liepen er kriskras door elkaar. Een geduw en getrek was het. Met stomheid geslagen ontdekte ik een volk, een taal, een godsdienst, een levenswijze die een heterogeen maar op de een of andere manier toch ook een samenhangend geheel vormden.

Wat me nog het meest verwonderde en me werkelijk onrust baarde was een nieuwe uitvinding: het geschrift. Woorden waren niet langer vluchtig: ze werden vastgelegd in hout of steen, later op leder of papyrus. Velen morden erover en betreurden de goede maar vervlogen oude tijd toen alleen het gesproken woord en onze herinneringen hadden geheerst. Maar nu ging een belangrijke fractie van de bevolking aan de slag met het geschrift: sesj of schrijver, zo noemde men hen. Zeer machtige lieden. Men kreeg de indruk dat ze die macht, hun rijkdom en hun aanzien helemaal te danken hadden aan het geschreven woord. Grafstedes van schrijvers langs de Nijl zagen er even weelderig uit als die van prinses, architecten of generaals.

Enkele meer onderwezen en misschien wat oudere schrijvers vertelden me in vage termen over verre en mysterieuze landen die zich bevonden in de richting van de opkomende zon en die gelegen waren langs twee stromen die even indrukwekkend waren als de Nijl: de Tigris en de Eufraat. Het was ginds, aan de oevers van de Tigris en vooral de Eufraat dat tweeduizend jaar voor de tijd waarover ik u bericht de eerste steden waren ontstaan, net als een primitieve vorm van geschrift, het spijkerschrift genaamd. In een samenleving die enigszins fout gedefinieerd werd als Soemer, waren de dynastieën zoals Uruk, Lagasj, Akkad of Ur elkaar opgevolgd. Machtige prinses of koningen regeerden in een gebied dat werd aangeduid als Mesopotamië, het 'land gelegen tussen twee stromen': prins Sargon van Akkad of Hammurabi, de koning van Babylon. Het was in Soemer dat een der oudste literaire werken zou ontstaan: het epos van de held Gilgamesj die deze wereld en de onderwereld afreist met zijn vriend Enkidoe en na ontelbare

gevechten en avonturen belandt bij een onvergetelijke herbergier aan het einde van de wereld. Een oude en wat gekke schrijver had met sacraal ontzag in zijn stem de naam uitgesproken van een personage dat nog raadselachtiger was dan alle anderen en verbonden zou zijn geweest aan Ur: Abraham.

De Egyptenaren werden aangevoerd door twee machtsstructuren die nauw met elkaar vervlochten leken en die alomtegenwoordig en allesoverheersend waren: de godsdienst en de koning. De koning, ook wel farao genoemd, droeg een ingewikkelde kroon op het hoofd die de volkeren voorstelde waarover hij heerste. De godsdienst was in handen van priesters die een hele reeks godinnen en goden aanbaden. Meestal hadden die het hoofd van een dier – koe, krokodil, valk, kat... – en de voornaamste onder hen droegen een naam: Isis, Osiris, Amon-Ra of Aton. Leven en dood van de Egyptenaren hing af van deze godheden die niet alleen in hun dagelijkse bestaan een grote rol speelden, maar ook na hun overlijden nog een stevige vinger in de pap hadden.

Aan de top van de politieke, economische, sociale en zelfs godsdienstige piramide bevond zich de farao, die zelf ook een rol als belangrijke godheid vervulde in het Egyptische pantheon. Wij, die van zo ver kwamen en nauwelijks georganiseerde macht kenden, aanzagen de farao als een onwaarschijnlijk en beangstigend godswonder.

In een duistere stilte waren de millennia elkaar opgevolgd. Eeuwen waren voorbijgevlagen als dagen. Ik was Egyptenaar geworden. Ik sprak de taal der Egyptenaren. Ik bewonderde de goden van de Egyptenaren. Ik wierp me in het stof telkens wanneer de farao voorbijkwam. Als een lichtend baken schitterde de naam van een van deze farao's. Hij noemde zich Ramses II en had de ene overwinning na de andere behaald. Meer dan wie ook belichaamde hij een nieuwe kracht die zich met mij zou vermengen en alles zou bezielen: de wereldgeschiedenis.

Hij stond niet alleen. In de tijd van Ramses II leefde een hele

reeks volkeren die tevergeefs trachtten om zich met de farao te meten: de Hettieten, de Hyksos, de Zeevolken... Maar één volk in het bijzonder onderscheidde zich. Het beschikte helemaal niet over de macht van de Egyptenaren maar putte een grote morele kracht uit zijn godsdienst, waarmee het zich vereenzelvigde: het was het joodse volk. De joden leefden te midden van de Egyptenaren maar tegelijkertijd onderscheidden ze zich van hen.

Ongeveer in de tijd van Ramses II leefde er een joodse profet die een belangrijke rol speelde, niet zozeer in de politieke machtsverruiming maar wel in de religieuze en morele samenhang van dit kleine joodse volk, dat helemaal was ingebed in het Egyptische. Het was Mozes. Ramses II en Mozes zijn de twee grote figuren van het einde van het tijdperk dat door een andere groep individuen, die verbonden werden door een andere godsdienst en die zich meester zouden maken van de kalender van de wereldgeschiedenis – de christenen – het tweede millennium voor het aardse bestaan van hun opperste godheid zou genoemd worden. Er was nog iets belangrijks en zelfs essentieels wat joden en Egyptenaren verenigde. Het was zo essentieel dat het mijn toekomst in nieuwe banen zou leiden. De joden onder Mozes, opvolger van Abraham, en de Egyptenaren onder Akhenaton, de voorganger van Ramses II, wiens invloed kortstondig maar krachtig was, hadden het monotheïsme uitgevonden en vereerden één unieke God die ze verschillende namen gaven.

Zoetjesaan kwam ik erachter dat de wereld van dit einde van uw tweede millennium niet beperkt bleef tot joden of Egyptenaren. Soldaten, kooplui en zeelieden disten steeds vaker obscure verhalen op over onmetelijke bergen en machtige stromen die zich nog verder in de richting van de opkomende zon bevonden. De berichten over deze streken waren doordeesemd met fabels en legendes waarin de waarheid ver te zoeken was. Toch schijnt het zo te zijn dat nog ten tijde van Ramses II en Mozes belangwekkende dingen zijn geschied in deze regionen, die gelegen waren

aan de overzijde van een onbetreedbare zee. Pas later kwam mij ter ore wat deze historische gebeurtenis was geweest: het beleg en de val van een reusachtige stad die misschien wel even belangrijk was als Thebe. Ramses II, Mozes en Troje, dat alles speelde zich af in ongeveer dezelfde periode. Nog lang voor de schittering van Athene en de kracht van het Romeinse Rijk, begonnen al mijn betoveringen zich met elkaar te verweven en te verbinden, onder de algemene noemer van wereldgeschiedenis.